

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü

9 MİLLETLERARASI
TÜRK HALK
KÜLTÜRÜ KONGRESİ

GELENEK GÖRENEK VE
İNANÇLAR

BAŞKURT MİTOLOJİSİNDE TAŞ

Prof. Dr. Firdevs KHİSAMİTDİNOVA

Türk mitolojisinde taş, yerin, suyun, ateşin ve havanın (hawa) yanı sıra dünyanın en önemli unsurlarından biridir. Bu yüzden Başkurtlar taşı canlı olarak görmüşler, onun doğduğuna, uyuyabildiğine, dinlenebildiğine inanmışlardır. Başkurtlar der ki: “Taşlar büyür; küçük taşlar da hep büyümektedirler. Eğer insanlar arasında ve dünyada her şey yolunda olursa, dağlar da büyür. Geceleyin taşlar dinlenir ve uyurlar. Geceleri onlara dokunulmaz. Bu bir günahdır. Bir de taşlar, kadınlar gibi doğuruyor. Uzun süre olgunlaşırlar ve nihayet bölünerek doğururlar” [Khisa-mitdinova, 2008].

Başkurtların inançlarına göre, taşlar her zaman sert değilmiş. Örneğin, “Tulparbaskan-taş”, “Fırıntaş”, “Peygambertaş” gibi efsanelere göre, bazı taşların üzerinde insanların, atların, köpeklerin ve diğer canlıların izi bırakılmış [Başkurt Halk İcadı, 1987, 4, 49, Başkurt Halk İcadı, 1997, 77]. Bu tür taşlar Güney Ural taraflarında çok yaygındır ve Başkurtlar arasında kutsal yerler olarak kabul edilirler. Folklorik, etnografik ve dilsel malzemelerden gördüğümüz gibi, başka Türkî dilli halkların yanı sıra, Başkurtlarda da taşların kültü çok gelişmiştir. Bu, Başkurt ritüellerinin birçok gelenek ve töreni ile kanıtlanmaktadır. Örneğin, Başkurt ağızlarında *uba* / *oba* / *karaskı* olarak adlandırılan koni şeklindeki veya dikdörtgen taşlardan taş yığını toplama geleneği halâ sürmektedir [BDAS, 2013, 267]. Geleneğe göre, yanından geçerken herkes taş yığına kendi taşını, sikke, şal püskülü, üvez çilek salkımı veya diğer çileklerin salkımlarını eklemelidir. Bu da taş yapıların mitolojileştirilmesini gösteren bir kanıttır. Bu ubalar / obalar / karaskılar özellikle Başkurdistan’ın güneydoğu bölgesinde yaygındır. Şunu da belirtmeliyiz ki, bunun gibi taş yapılar Güney Sibirya halkları arasında da kaydedilmiştir [Sodnompilova, et al. 2008 191].

Antik *menhirler* de, yani pürüzlü bir vahşi taş biçimindeki en basit megalitler; yalnız taşlar - kayalar, torataş idolleri, karataş diye bilinen keskin kayalar zinciri, tapınılan bir yer olduğunu ve Başkurlarda taş kültü olduğunu göstermektedir.

Başkurlarda taş mitolojisi varolduğunu sihirli yağmur taşları da söylemektedir. Başkurların farklı etnik grupları onları *Yeytaş* 'yaz taşı', *Yeygortaş / Yeygortaş* 'bir gökkuşağı taşı', *Yeygorontaş* 'bir gökkuşağı taşı', *Yamgırtaş* 'yağmur taşı', *Yawın taşı* 'yağışlı bir taş', *Yazataş* 'cadı taşı' diye adlandırmıştır [BDAS, 2012, 265, 272; Hisamitdinova, 2011, 204-205, 331].

Başkurların sihirli yağmur taşları üç gruba ayrılır. İlk grubu büyük taşlar, taş yığınları teşkil eder, yerli halk ağzıyla, *Kolontaş* 'tay taş', *Atataş* 'baba taş', *Anataş* 'anne taş', *İnetaş* 'anne taş', *Balataş* 'bebek taş' gibiler. Bu tür taşlar, Başkurdistan'ın Beloretsk, Gafuri ve Arkhangel bölgelerinde sabitlenir. Yerli halkın rivayetlerine göre, yağmursuz kuraklık yıllarda yağmuru çağırabilmek için bir Molla veya bir bilgin taşa vurmalymış veya bu taştan bir küçük parça koparmalymış. Sonra bu parçacık ırmağın belli bir yerine bırakılıyormuş. Yağmur uzun sürmeye başlarsa Molla bu parçayı nehirden çıkarıp kurutuyormuş, üzerine yakındaki köylerden toplanan yağı sürüyormuş ve çıkardığı yere tekrar yerleştiriormuş. Bundan sonra yağmur diniyormuş.

Yağmur taşlarının ikinci grubu, küçük nehir çakıl taşlarıdır. Nehirdeki ak taşları kutsallaştırma olayını Sakmar Nehri kenarlarında yer alan Haybulla, Zilayir, Baymak köylerinde görmekteyiz. Abzelil ve başka bir dizin köylerde (Baymak, Uçalı, Beloretsk bölgelerinde) yağmur çağırma töreninde "*Ўәўғорташ йәки Ўәўғоронташ*" diye adlandırılan nehirin renkli taşları kullanılmaktadır. Şunu da vurgulamak istiyoruz ki, yağmur çağırma ve durdurma geleneğinin teknolojisi de nehirde taşları atma veya çıkartma ile ilgilidir.

Üçüncü grup, kuşların kursağından çıkarılan küçük taşlanmış çakıllardan oluşur. Bu yağmur taşları, Ziançura, Kugarçin, Abzelil ve Uçalı bölgelerinde tespit edilmiştir. Bu grup Başkurların yağmur çağırma ve durdurma gelenekleri pek farklı değildir. Aynı şekilde taşlar suya konur veya durdurmak isterken sudan çıkarılır, kurutulur, yağ sürülür.

Başkurt dilinde, yağmuru çağırma veya durdurma için gerçekleştirilen çakılları düşürme ve çıkarma törelerine "*Таш йыуыу*", yani "taş yıkama" denir. Diğer ismi de "*Таш майлау*", yani taşı yağlama. Yukarıdaki bilgiler, yağmur taşının mitolojikleştirilmesinin Başkurlar arasında yaygın olduğunu göstermektedir.

Büyülü yağmur taşlarının yalnızca Başkurlar arasında değil, başka Türklerin çoğunluğunda tespit edildiği unutulmamalıdır [Inan, 1998, 167-171, Kondybai, 2008, 172-177, Molnar, 1994, 1-121]. Ayrıca, Türklerin büyü yağmur taşlarıyla ilgili bilgilerin Çin, Arap ve Türk yazılı kaynaklara yansımaları da eklenmelidir [Bichurin, 1851, 259; Inan, 2005, 167-171]. Örneğin, M. Kaşgarlı şunları yazıyor: "Bu, bir çeşit kehanettir. Bu gelenekler belli bir taşlarla yapılır, onları kullanarak yağmur çağırırlar veya kar yağdırırlar, rüzgâr çıkarırlar. Dile alınan gelenek başka Türkler arasında da yaygındır...»[Kaşgarlı, 2005, 673].

Taşın mitolojikleşmesi, Başkurların başka gelenek ve göreneklerinde de yer almıştır.

Örneğin, doğumla ilgili geleneklerde çocuğun göbekbağını taş üzerinde kesme geleneği

vardır. Bu gelenek, bebeğin sağlıklı ve uzun ömürlü olmasını sağlamak niyetinde yapılmış. Bu amaçlar bebeğe *taş* kelimesini içeren isim koyarken de hedefe alınmaktadır (*Taştimer, Taşbulat, vb.*).

Geline suyolunu gösterme geleneğinde ve yüz görünümü töreninde de taşı kutsallaştırma âdeti vardır. Örneğin, Başkurlarda, oğlan evinin yakınları ve komşuları geline bakmaya geldiğinde, gelinin ayağı altına küçük taşlar atar ve böyle bir büyü sözleri söylenir:

Dikkatlice indi dölçek gelinimiz,
Şanslı ayak, sağ ayaktır,
Sağ ayaktan in, gelincik,
Taş gibi, kum gibi burada kal, gelincik.
[BHİ, 2010, 468].

Büyü sözleri şunu ifade ediyor ki, taş ve kum nasıl nehirde kalırsa, gelin de, ailede, soyda öyle kalsın, bir yere gitmesin.

Benzer motifler suyolunu gösterme geleneğinde de görünmektedir. İlk önce gelin, geleneklere göre kaynağa ya da nehre bir bozuk para ve küçük bir taş atar. Sonra, geline eşlik eden herkes, bu aile ve bu yerde gelininin nehirdeki kum ve taş gibi olmasını sağlamak amacıyla, iyi dileklerde bulunur, böyle bir büyü sözleri söyler:

Ayağın hafif olsun,
Bak, burası senin yerin, gelincik,
Geçen hayatını bırakabilirsin,
Taş gibi ol [burada kal], gelincik!

Taşın sihirli gücüne olan inanç, Başkurların cenaze törenlerine de yansımaktadır. Örneğin, mezarda ölünün başının altına beyaz bir taş konulur. Beyaz küçük çakıllar ölünün üzerine de serpilir [BHİ 2012, 316]. Taş, mezarlığı örtmek ve mezar taşları olarak Başkurlarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Görünüşe bakılırsa, Başkurların cenaze törenlerinde taş kullanması, taşların «durdurma, koruma güçleri» inancına bağlıdır. «Baskurlar, bu gelenekleri ölenleri gulyabaniden korumak için yapmaktadırlar», «ölüleri mezara bağlamak» ve kendilerini ölüme savunmak istemektedirler.

Baskurt mitolojisinde, taş kültü dağların kültüründen ayrı değildir. Birçok dağın tepelerinde batır mezarları, kutsal mezarları taşlarla çevrilmiştir [Hisamitdinova, 2015, 386-387]. Bu geleneğin varlığının canlı bir örneği, Baskurt folklorunun kahramanları Zayatulek ve Hıuhılıu'nun Balkan Dağı'nın tepesindeki mezarıdır. «Zayatulek ve Hıuhılıu» destanında denir ki: «Zayatulek Hıuhılıu'nun ölümünden sonra çok acı çekiyor. Balkan Dağı'nın tepesinde bir mezar kazıyor. Zayatulek sev-

gilisini mezara koyar ve kendine mızrağını sançar, sevgilisinin yanında cansız kalır. Zayatulek'i aramaya başlayan insanlar, sadece birkaç gün sonra onu, Hıuhılıu'nun yanında ki mezarda bulmuşlar. Onları saygıyla gömmüşler, mezarlarını büyük taşlarla çevirmişler. O zamandan beri, adil batır ve Hıuhılıu'nun mezarı bulunan dağ Başkurtlar için kutsal bir yer haline gelmiş [Destanlar ..., 2010, 179-180]. Yukarıdaki bilgiler, taşların tüm aile ayinlerinde önemli rol oynadığını göstermektedir.

Ayrıca taşlar büyü ile tedavi unsuru olarak algılanmaktadır. Örneğin, Karataş olarak bilinen siyah bir taşın yardımıyla Başkurtlar nazarı, fırtığı ve diğer hastalıkları gidermeye çalışmaktadırlar [Terapötik ... 2009, 380].

Taş, Başkurtların fal bakma geleneğinde kullanılır. Benzer gelenekler başka Türk halklarında da kaydedilmiştir [Inan, 1998, 157-166].

Başkurt halk kültüründe bireysel taşların, kayaların kökeni hakkında etyolojik efsaneler kaydedilmiştir. Örneğin, bazı halk hikâyelerinde yaşlı kadın, gelinler, batır, aylar, taş olarak donakalmıştır [BHİ, 1987, 41].

Sonuç. Başkurt mitolojisinde taşlar, diğer Türklere olduğu gibi, ayrı bir önem taşımaktadır. Taşlarla ilgili mitoloji inanç, gelenek ve ritüellere yansımıştır. Başkurtların inançlarına göre, taşlar hayatın kaynağı, sağlık, refah ve sonsuzluk kaynağı olarak belirlenmiştir.